DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-668-6-9

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Добрянська Н. В.
кандидат юридичних наук, професор,
доцент кафедри публічного та приватного права,
Навчально-науковий гуманітарний інститут
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

Забезпечення права на освіту є одним із важливих напрямів діяльності держави, що набуває особливого значення в умовах надзвичайних ситуацій, коли виникають об'єктивні перешкоди для функціонування закладів освіти та реалізації освітнього процесу у звичайному порядку. Такі обставини зумовлюють необхідність оперативної адаптації форм і способів організації навчання із одночасним збереженням належного рівня гарантій права на освіту. У цьому контексті особливого значення набувають правові механізми забезпечення безперервності освітнього процесу, визначення повноважень суб'єктів публічного управління та закладів освіти, а також встановлення допустимих меж обмеження прав учасників освітнього процесу.

Право на освіту в умовах надзвичайних ситуацій потребує розгляду не лише як право особи на доступ до відповідного рівня освіти, але також і як комплексне суб'єктивне право, реалізація якого передбачає створення державою та іншими уповноваженими суб'єктами належних організаційних, матеріальних і правових умов для здобуття освіти. Відповідно до ст. 53 Конституції України держава забезпечує доступність і безоплатність освіти у визначених законом випадках [1], а ст. 3 Закону України «Про освіту» конкретизує, що кожен має право на якісну та доступну освіту, а в Україні створюються рівні умови доступу до освіти. При цьому право на освіту гарантується незалежно, зокрема, від місця проживання особи [2]. Така законодавча конструкція має принципове значення в умовах надзвичайних ситуацій, оскільки зміна місця перебування здобувача освіти, переміщення закладу освіти, неможливість безпечного перебування в його приміщеннях або інші обставини, зумовлені надзвичайною ситуацією.

Особливе значення для правового регулювання цієї сфери має ст. 57-1 Закону України «Про освіту», запроваджена Законом України від 15 березня 2022 року № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану,

надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» [3]. Її поява засвідчила формування спеціального правового механізму забезпечення освітніх прав у ситуаціях, коли функціонування системи освіти за звичайними правилами істотно ускладнене або становить загрозу для учасників освітнього процесу. Закон безпосередньо пов'язує особливості організації освіти з умовами воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану та встановлює державні гарантії для здобувачів освіти і працівників закладів освіти, у тому числі осіб, які були змушені змінити місце проживання, перебування, роботи або навчання.

Ключовим елементом зазначеного механізму стала гарантія організації освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, яка є найбільш безпечною для його учасників. Таким чином, законодавець фактично встановив пріоритет безпеки людини при визначенні форми здобуття освіти. Водночас дистанційна форма не повинна розглядатися як виключний спосіб адаптації освітнього процесу. Закон використовує ширшу конструкцію: «будь-яка інша форма, що є найбільш безпечною», що дозволяє застосовувати очну, змішану, дистанційну або інші передбачені законодавством форми залежно від конкретних обставин. Такий підхід забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання та дає можливість враховувати характер надзвичайної ситуації, її територіальні масштаби, рівень загрози, технічні можливості закладу освіти та потреби конкретних категорій здобувачів.

Водночас адаптація освітнього процесу повинна розглядатися крізь призму принципу доступності освіти. Частина 1 ст. 3 Закону України «Про освіту» пов'язує право на освіту не лише з формальною можливістю бути зарахованим до закладу освіти, а й із доступністю та якістю освіти. Крім того, ч. 4 цієї статті гарантує право особи на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в мережі Інтернет, електронних підручників та інших мультимедійних навчальних ресурсів [2]. Отже, у разі переходу до дистанційної або змішаної форми навчання держава та заклади освіти повинні забезпечувати не лише формальне продовження навчального процесу, а й реальну можливість участі здобувача в ньому.

Саме тому одним із основних правових механізмів адаптації освітнього процесу є диверсифікація форм здобуття освіти. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про освіту» особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднувати їх. До інституційних форм належать, зокрема, очна, заочна, дистанційна та мережева, а до індивідуальних – екстернатна, сімейна, педагогічний патронаж та інші форми, визначені законом. Дистанційна форма при цьому визначена як індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі на основі психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [2]. Така

нормативна конструкція створює правову основу для швидкої зміни способу організації навчання без припинення самого освітнього процесу.

Вагоме місце в механізмі адаптації займає нормативне регулювання дистанційного навчання. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 8 вересня 2020 року № 1115, визначає механізм здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою, а також використання технологій дистанційного навчання під час організації освіти за іншими формами. Положення передбачає синхронний та асинхронний режими взаємодії учасників освітнього процесу, використання електронних освітніх ресурсів та інформаційно-комунікаційних технологій. Важливим є те, що дистанційне навчання законодавчо розглядається не лише як тимчасова реакція на кризові обставини, а як повноцінний спосіб організації здобуття освіти, який може застосовуватися залежно від конкретних умов [4].

У цьому контексті показовим є підхід Міністерства освіти і науки України до організації освітнього процесу в умовах воєнного стану. Залежно від місця перебування здобувачів освіти передбачено можливість використання очної, дистанційної, сімейної, екстернатної та змішаної форм навчання. Для внутрішньо переміщених осіб додатково забезпечується можливість продовження навчання як у закладі за новим місцем проживання, так і в закладі, де особа навчалася раніше. Для здобувачів освіти, які перебувають за кордоном, також визначено декілька варіантів продовження української освіти. Такий підхід демонструє поступовий перехід від територіально прив’язаного розуміння освітнього процесу до його організації з урахуванням фактичного місця перебування здобувача.

Деякі науковці звертають увагу на необхідності забезпечення реальної можливості здобуття освіти незалежно від території перебування особи, особливо щодо внутрішньо переміщених осіб, пов’язуючи ефективність реалізації права на освіту в умовах воєнної агресії з упровадженням інноваційних підходів, використанням інформаційних технологій та належною матеріальною підтримкою [5]. У свою чергу, Ю. А. Безкровний розглядає забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану як одну з основних передумов належного функціонування освітньої діяльності та звертає увагу на необхідність збереження державних гарантій у спеціальних умовах [6, с. 103–107].

Таким чином, правовий механізм адаптації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій охоплює взаємопов’язані елементи: встановлення державних гарантій права на освіту; визначення компетенції органів публічної влади та закладів освіти; забезпечення можливості зміни форми здобуття освіти; застосування дистанційних та інформаційно-комунікаційних технологій; забезпечення доступу до освітніх ресурсів; врахування місця фактичного перебування та

індивідуальних потреб здобувачів; створення безпечного освітнього середовища. При цьому адаптація освітнього процесу у такому розумінні виступає правовим засобом збереження стабільності реалізації конституційного права на освіту в умовах, коли звичайний порядок функціонування системи освіти зазнає істотних змін.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4292.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII**.** URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text.
4. Деякі питання організації дистанційного навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 № 1115. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text.
5. Безкровний Ю. А. Забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану як основа освітньої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. Вип. 72. Ч. 2. С. 103-107. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.15.
6. Дробуш І. В., Бенедик Л. В. Конституційне право на освіту: проблеми реалізації в умовах воєнної агресії. Освіта і наука в період глобальних криз та конфліктів у XXI столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Освіта і наука в період глобальних криз та конфліктів у XXI столітті» (Київ, 08–09 грудня 2023 року).; упор. В. Шпак; за загальною редакцією С. Табачнікова. Київ : ДП «Експрес-об’ява», 2023. 196 с. URL : https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/14655/Zaporozhan.pdf?sequence=1.